

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2025.01.078>
УДК 811.161.2:81'282.36

А.О. КОЛЕСНИКОВ, доктор філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови і літератури
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
вул. Ріпина, 12, м. Ізмаїл, 68600
E-mail: akolesnykov2015@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-8365-7598>

МОРФОЛОГІЙНА ПАРАДИГМА В КОНТЕКСТІ ДІАЛЕКТНОЇ ГРАМАТИКИ

У статті обґрунтовано парадигмологію як складник діалектної граматики для опису системи частин мови, оскільки саме в парадигмі можна узагальнити спостережувані в мовленні словоформи. Запропоновано розв'язання деяких проблем парадигмології на основі діалектного матеріалу: парадигматичної будови категорій, повноти та симетричності парадигм. Парадигматичну будову граматичних категорій уґрунтовано на категорії стану української мови, аргументовано центральне протиставлення активного стану і зворотності, а не активного і пасивного стану. З'ясовано різні аспекти класифікації неповних парадигм числівників у діалектному мовленні, встановлено їхню лакунарність та моделі вияву на матеріалі складених числівників.

Ключові слова: морфологічна парадигма, діалект, літературний стандарт, граматична категорія, диспропорція парадигм.

Діалектологія — важлива галузь мовознавства, що вивчає живу розмовну форму загальнонародної мови, на ґрунті якої утворився літературний стандарт, залежний від неї щодо процесів її нормування та буття загалом, оскільки національна мова є живою доти, доки функціонують її діалекти. Але в процесі розвитку лінгвістики в різні періоди і різною мірою значущість діалектології недооцінювали. За радянської доби потребу дослідити діалекти в лінгводидактичній інтерпретації обмежили кількома основними пунктами. По-перше, діалекти визнавали важливим джерелом для вивчення історії мови. По-друге, знання діалектології були складником компетенції вчителя мови середньої школи, особливо під час роботи в умовах діалектного оточення, адже помилки учнів під час вивчення норм

Цитування: Колесников А.О. (2025). Морфологічна парадигма в контексті діалектної граматики. *Українська мова*, 1 (93), 78—88. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2025.01.078>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

літературного стандарту зумовлені насамперед діалектною основою. Самих же вчителів закликали, використовуючи знання з діалектології, працюючи «над піднесенням культури усної і писемної мови учнів», фактично боротися з діалектами. Так у свідомості кількох поколінь учителів (та їхніх учнів) сформувалася модель сприйняття діалектів як другорядної форми мови щодо літературного стандарту, що її треба викорінювати з мовлення як ідіому просторічного, непрестижного, що обов'язково зникне і поступиться місцем грамотному літературному мовленню. Згодом розвинулося послідовне ототожнення діалектів, особливо південно-східного наріччя, а також півночі та центру України із суржиком, а діалектологія у витлумаченні багатьох філологів перетворилася на науку периферійну щодо тієї лінгвістики, яка вивчає літературний стандарт, на науку, що, окрім своєї історичної цінності, важлива хіба що потребою фіксувати й описувати мовлення людей літнього віку, із завершенням життєвого циклу яких напевно зникнуть і діалекти.

Думки щодо периферійності діалектології сформували підґрунтя для такого її сприйняття в термінології лінгвістики. Традиційними стали терміни словосполучення *літературна мова* (замість літературна форма мови, літературний стандарт) і *діалектна мова* (замість діалектна форма мови) (Матвіяс, 1990, с. 7). Економія мовленнєвих зусиль, що стала, напевно, причиною усталення саме таких термінів з еліптизованим компонентом *форма*, не компенсує їхньої неточності, створюючи умови для формування в пересічній свідомості ототожнення літературної української мови з українською мовою загалом та подальшої нівеляції цінності діалектів. Де в чому діалектологія порівняно з мовознавством, спрямованим на вивчення літературного стандарту, справді, починає відставати, що виявилось в неповному використанні нової прогресивної методології та термінології. Зокрема, у дескрипціях літературного стандарту української мови для називання розділу граматики, що вивчає та описує частини мови, наразі використовують термін *парадигмологія* (Мойсієнко, 2013; Колесников, 2020; Колесников, Делюсто, 2024), обґрунтовуючи це тим, що саме парадигма (морфологічна парадигма) є основним об'єктом цього розділу морфології. У діалектології таку концепцію ще недостатньо апробовано. Але саме в діалектології модель парадигмології спрацьовує повною мірою, адже дослідник збирає конкретні, спостережувані в мовленні словоформи в парадигми, залежно від системи форм і значень яких вибудовує і систему частин мови, а в літературній формі мови він не тільки створює дескрипцію системи, а й моделює приписи, використовуючи парадигму як більш абстрактне гіпотетичне узагальнення словоформ на підставі їхніх асоціативних відношень.

Діалектолог, маючи чіткий об'єкт вивчення, розуміє, що, досліджуючи говірку, діалект, він пізнає мову загалом, національну мову, водночас не ототожнює їх. Такий лінгвіст систематизує спостережувані елементи, моделює систему, намагаючись ухопити справжні закономірності мови, властиві саме їй, не маючи права й змоги вигадати будь-які форми та категорії або перенести модель будови певної категорії, створену для іншої мови й

органічну саме для неї, що нерідко трапляється в разі моделювання літературного стандарту.

Саме спостереження над живим народним мовленням може допомогти обрати з-поміж численних варіантів інтерпретації парадигматичної будови категорії стану в українській мові ті, які відповідають її граматичній структурі, та відкинути створені для інших мов, що не підходять для української, або створити нові моделі її будови.

Категорію стану в українській літературній мові залежно від тлумачення її змісту інтерпретують як двограмемну (актив — пасив) (Вихованець, Городенська, 2004, с. 243—244) чи триграмемну категорію (актив — пасив — зворотний стан) (Жовтобрюх, Кулик, 1972, с. 375) та по-різному кваліфікують статус форм із постфіксом *-ся*, зокрема як форм пасиву, активу та зворотного стану. Автори сучасних концепцій, беручи до уваги спостереження за живим розмовним мовленням, уже відмовилися від визнання центральності форм пасивного стану з постфіксом *-ся* (*Робітники будують дім — Дім будується робітниками; Ми будуємо тракторний завод — Тракторний завод будується нами; Шахтарі добувають вугілля — Вугілля добувається шахтарями*), тоді як конструкції з постфіксом *-ся* подавали в теоретичних курсах і підручниках з української мови (Жовтобрюх, Кулик, 1972, с. 331, 333; Білодід, 1969, с. 405). Вони були майже дослівним перекладом із підручників російської мови. У новітній концепції однією з основних морфологічних форм пасиву визнано форми аналітичних пасивних дієприкметників (Вихованець, Городенська, 2004, с. 287—288).

Категорію стану визначають як таку, що виражає відношення дії до суб'єкта та об'єкта одночасно. Причому беруть до уваги морфологічні форми (дієслів) та синтаксичні форми, що є відбиттям логічної структури «суб'єкт — предикат — об'єкт», базовим, вихідним засобом позначення якої є відповідність суб'єкта підмету, а об'єкта — додатку, предикат у позиції присудка зазнає трансформації морфологічної форми. Такий підхід передбачає інтерпретацію зворотності як, по-перше, окремої грами стану, по-друге, периферійного засобу творення форм пасивного стану, і по-третє, засобу, що маркує форми, які перебувають поза станом. Тоді стан постає як триграмемна категорія: актив — пасив — зворотний стан.

З іншого боку, зворотні дієслова в межах підходу до стану як засобу суб'єктно-об'єктної деталізації дії можна кваліфікувати і як окремі морфологічні групи в межах лексико-граматичних розрядів неперехідних та безособових дієслів. У такому разі стан постає як двограмемна категорія (актив — пасив), у якій протиставлені лише перехідні дієслова та особові дієслова, тобто такі, що позначають процесуальні ознаки, співвідносні із суб'єктом як джерелом дії, діячем, активним носієм процесуальної ознаки. Тоді зворотність потрібно витлумачувати як формально виражену неперехідність (*одягатися, обійматися, запасатися* тощо) та як формально виражену безособовість (*хочеться, бажається, працюється*), а належність до цих розрядів зумовлює неможливість творення морфолого-синтаксичних граматичних форм пасиву, оскільки неперехідні дієслова позначають процесуальні озна-

ки, які не можуть переходити на прямий об'єкт, що блокує об'єктну деталізацію дії; безособові ж дієслова позначають процесуальні ознаки, не співвідносні із суб'єктом як джерелом дії, що блокує суб'єктну деталізацію дії.

За такого підходу потребує корекції саме визначення категорії стану, адже тоді стан — це не будь-яка суб'єктно-об'єктна деталізація дії, а лише така, яка стосується переміщення актантів (суб'єкта і об'єкта) у протилежні формально-синтаксичні позиції (підмета і прямого додатка) із можливим подальшим усуненням суб'єкта (у такому разі форми на *-но*, *-то* не є пасивним станом), або ж як лише така суб'єктно-об'єктна деталізація дії, що пов'язана з усуненням суб'єкта із синтаксичної конструкції з одночасним перемиканням уваги на об'єкт (у такому разі форми на *-но*, *-то* можна кваліфікувати як пасив), або ж як не суб'єктно-об'єктна деталізація дії, а лише суб'єктна, пов'язана із засобами зниження комунікативного рангу та усунення суб'єкта (форми на *-но*, *-то* є пасивом). В останній деталізації значущість перехідності / неперехідності дієслова як лексико-граматичних розрядів нівелюється, оскільки належність до неперехідних дієслів регулює лише частину форм парадигми — тих, які усувають суб'єкта за рахунок підвищення комунікативного рангу об'єкта, що неможливо для неперехідних дієслів, адже вони не мають об'єкта. Але в такому разі важливою є особовість / безособовість. Згідно з таким підходом до витлумачення категорії стану більшість зворотних дієслів (*зустрічатися*, *умиватися*, *кусатися*, *хвилюватися* тощо) належатимуть до активного стану, але до такого різновиду цієї грами, який не утворює корелятивів пасивного стану. Лише якісно-характеризаційні зворотні дієслова, що позначають дії, які не мають суб'єкта, але називають ознаку об'єкта як його властивість (*тканина мнеться*, *нитки рвуться*), не можна зарахувати до активного стану.

Розв'язати цю проблему можна, якщо звернутися до діалектної форми української літературної мови. По-перше, у ній очевидна активність форм із постфіксом *-ся*, що є засобом суб'єктно-об'єктної деталізації дії, тобто реалізації значень категорії стану, але саму цю категорію в багатьох діалектологічних описках навіть не аналізують. По-друге, у діалектах збережено живий зв'язок цього афікса зі своїм генетичним попередником — зворотним займенником *ся* (сучасна форма — *себе*). Особливо це властиво говорам південно-західного наріччя (АУМ 2, к. 248¹; Глібчук, Костів, 2023, с. 94), зокрема буковинським: *си^е мити^е*, *с'а мити^е*, *са мити^е* (АУГПБ, к. 155); *то са злушчувало звер'хі / а т'ї н'р'аді шо са лишило*; *і волоски са стігало*; *палци ми'ні са стирали*, *са мучили* *дужи*; *молоко си*

¹ Карту складено за відповідями на запитання Програми № 252: «Ми не сподівалися чи ми *ся* не сподівали? Не буду же'нитися чи не буду *ся* же'нити? Як йо'му зда'ється чи як йо'му *ся* зда'є?», а також за відповідями на частини запитань № 226 (жу'ритися), № 227 (питатися), № 228 (по'радився), № 237 (ку'палося), № 249 (почу'лося), № 262 (ста'лося), № 323 (одру'жився), № 460 (жа'хатися). У записах є ремарки: «старше покоління» — *с'ї же'нити...* — 246; «старше і середнє покоління» — *с'ї здайє ...* — 259; «конструкція *ми са (си)* нє сподівали вживається рідше» — 513, 548 (АУМ 2, с. 54).

згор¹тайе коли ¹бойіт і си ¹полу¹чайе ¹вурда; ку¹леи ¹а си ¹ва¹рила с куку¹рудзіної муки; моло¹ко си ски¹сало (БГ, 2006, с. 40—41, 53, 78, 79); гуцульським: с¹і ¹ужен ¹у, с¹і ¹упере¹зати (Глібчук, Костів, 2023, с. 153); ми си ¹над¹їйали; йе¹ким си ¹по¹каже¹ новий ¹місіц на ¹небі; Йек си ¹по¹каже¹т ¹новак; І ¹в¹і:ти йа с¹і ¹вер¹тайу; Ці ¹ус¹і тре¹ с¹і ¹ўчи¹ли ў Йа¹ремч¹у ў ш¹кол¹і; Йа с¹і ¹роб¹л¹у блиш¹ч¹е¹ (Гуцульщина, 1991, с. 11, 278, 279); лемківським: ¹Діўка ¹сы му¹сыла ¹вы¹шыты ¹пры¹дане; На с¹іні ¹коло ¹пеца ¹вісіў ¹мисник, де ¹ся ¹скла¹дало ¹ўшыткы ¹ґрати; Як си ¹поду¹мам, як ми ¹добрі ¹жили, ¹ся ¹шану¹вали, а ¹тепер-зме ¹ся ¹розле¹тіли, як ¹тоти ¹пташ¹кове (МСЛГ, с. 96—98); західноподільським: де с¹а ти ¹д¹іла (Прилипка, 2007, с. 520). У багатьох українських діалектах компонент *ся* (с¹а, с¹е, с¹і, си, са) не втратив зв'язку із займенниковими формами, оскільки функціонує з-поміж інших енклітичних форм особових займенників як архаїчного [*ми, мі (мені), ти, ті (тобі), си, сі (собі), мя (мене), тя (тебе), ся (себе), йі, йу (йійі), на ню (на неї)*], так і інноваційного характеру [*го (його), му (йому)*], тому він не злився з дієсловом, не закріпився в постпозиції до нього, і його вживають і у препозиції, і в постпозиції, а також в обох позиціях дистантно від дієслова (*то му с¹а не уда¹йе* — 'то йому не вдається', *по¹чуло ми с¹а* — 'мені почулося', *йім с¹а ¹дуже хо¹т ¹іло ¹пити* — 'їм дуже хотілося пити', *ми¹ні си так ¹хо¹чи* — 'мені так хочеться', *су¹сіді с¹і шо¹с посва¹рили* — 'сусіди чомусь посварилися', *мої с¹і так ху¹тіло вер¹нути ¹дудому* — 'мій так хотів повернутися додому'). Дистантність *ся* щодо дієслова реалізована також у формах умовного способу, які більше поширені і навіть трапляються в південнобессарабських говірках буковинсько-подільського типу, пор.: *бойав би са* — Мл., *нази¹вав би са* — Рл.2 (Колесников, 2015, с. 411).

Зважаючи на це, зворотність в українській мові — це грамема стану. Пасивний же стан — лише одне з перетворень у межах категорії стану, що яскраво виявлено саме в літературному стандарті, орієнтованому, на відміну від діалектного мовлення, на повноту синтаксичних конструкцій із називанням у процесі пасивізації суб'єкта, яке очевидне через свою радикальність: суб'єкт і об'єкт змінюють синтаксичні позиції на протилежні. Отже, вивчення структури парадигм діалектної форми мови допомагає розв'язати питання парадигматичної будови категорій національної мови.

Однією із центральних проблем парадигмології є повнота парадигм. Парадигми яких слів, морфологічних класів слів є повними, а які — неповними? Неповнота парадигм стосується відсутності форм (чи однієї з варіантних форм), чи значень, чи і того, і того? Який характер неповноти властивий парадигмам: немає форм, неможливість уживання якихось форм чи такі форми можна змоделювати в разі потреби тощо? Від розв'язання останнього запитання залежить, наприклад, визнання чи невизнання однинних іменників як факту української граматики. Їх не визнано, зокрема, у «Граматичному словникові української мови» (ГСУЛМ). І тут, на нашу думку, допоможе звернення до діалектного матеріалу.

Вивчаючи діалекти, лінгвіст не може визнати парадигму того або того морфологічного класу чи окремого слова неповною, як це засвідчено у

прескриптивних граматиках літературного стандарту. Він може лише використати уявлення про повноту чи неповноту парадигм літературного стандарту як гіпотезу. Так, діалектологи, перевіrivши гіпотезу про повноту парадигми числівників, дійшли висновку, що в діалектах української мови вона є неповною стосовно форм непрямих відмінків складних і складених, а іноді й простих числівників, але нормативної заборони на форми непрямих відмінків числівників немає. Це інший вияв неповноти, який С.П. Бевзенко сформулював так: «...числівники ... рідко коли відмінюються» (Бевзенко, 1980, с. 118). Пізніше такий вияв неповноти кваліфікували як лакунарність (Делюсто, 2010, с. 13–14).

У південобессарабських говірках, наприклад, фіксуємо як невідмінюваність числівників, реалізацію їх як «числівникових прислівників», так і їхню відмінюваність, пор.: *до́рожче |сорок п'ят' рубл' ї́*, *|коло п'ят' |тис'яч, ни́ма |ш'їс'т' штук о́вец' ; і со́се молочко дн'ї́ до п'ят' (Тр.)*; *так |год ї́ до п'яди|с'ат |буде (Рл.2)*; *там до́йарок до т'риц'ят' (Мн.)*; *|в'їдир до двадцят' ї́дне (Рл.1)*; *си|д'ї́ до п'ят' ча́со́у (СЦ)*; *з двадц'ят' п'ят' у мене з'дач'ї не́ма*; *|мала до сто курка|н'ї́, до п'ят' |клас'ї́, вона в'їд двадц'ят' три |годи не ї́ст м'ясо, дожили до |вос'ємд'ес'ят п'ят' год — Вс.* Перевіряння за питальником родового відмінка трикомпонентного складеного числівника *дев'ятсот сорок сім* засвідчило різні моделі його парадигматичної поведінки. Перша засвідчує поширеність незмінюваності всіх його компонентів, напр.: *дев'ят|сот |сорок с'їм ден' — Ол.*; *дев'ят|сот |сорок с'їм дн'їв — Пб., Мк., Скр., Гн., Єл., Соф., Пк.2, Вип., Чист., Сем., Вш., Пр.Тат., СЦ, Лим., Мп., НЦ*; *дев'ят|сот |сорок с'єм / с'єм' дн'їв — Мар., Вол., Шр., Уд., Бл., Віл.* Менш поширена друга модель, за якої змінюють один чи два останніх компоненти, пор.: *дев'ят|сот соро|к с'їми дн'їв — Вс.*; *дев'ят|сот соро|ка се|ми дн'їв — Кал., Мл.2, Ск.* Найобмеженіша третя модель, згідно з якою відмінюють усі компоненти цього числівника (Пл.). Виявлено також модель відмінювання його перших двох компонентів за незмінюваності останнього (*дев'яти|сот соро|ка с'єм / с'їм дн'їв*), див. (Колесников, 2015).

Констатуючи тенденцію до незмінюваності числівників у діалектному мовленні, робимо такі висновки щодо граматичної системи української мови загалом². Перший висновок: незмінюваність числівників разом із визначальним присубстантивним функціонуванням числівників в українських діалектах (Делюсто, 2010, с. 14) та літературному стандарті, окрім математичної сфери (Вихованець, Городенська, 2004, с. 182; Колесников, 2020, с. 106), свідчить про службовий статус нумератива як компонента форманта категорії числа іменника (Kuryłowicz, 1936; Вихованець, 1988; Вихованець, Городенська, 2004); другий висновок: граматичні описи потребують ширшого залучення поняття «лакунарність» і терміна *лакунарність*. Це саме той термін, якого не вистачало граматиці української літе-

² Щодо цього поділяємо думку І.Г. Матвіяса, що «всі сучасні морфологічні форми української літературної мови базуються на відповідних формах, що вживаються в говорах» (Матвіяс, 2006, с. 65).

ратурної мови для характеристики статусу форм кличного відмінка назв неістот, форм множини деяких власних назв та ін.

Ще одне важливе для парадигмології питання стосується пропорційності (симетричності) парадигм. Пропорційність — це властивість об'єкта мати правильне співвідношення розмірів, частин чого-небудь, а диспропорційність — це властивість об'єкта мати неправильне їх співвідношення. У математиці пропорція — це рівність двох відношень, а пропорційними називають дві взаємно залежні величини, якщо відношення їхніх значень є незмінним. Рівність / нерівність двох відношень у морфологійній парадигмі стосується насамперед відношень між системою форм і системою значень, складником чого є відношення між формами і значеннями кожної окремої графеми.

Крім різного співвідношення варіантів форм і значень як вияву диспропорції, самостійний різновид явищ цієї категорії становить неповнота системи форм і значень парадигм. Саме відсутність форми або значення, чи і форми, і значення якоїсь однієї графеми у складі парадигми, як і відсутність цілої часткової парадигми вже свідчить про диспропорцію мовної системної модельованої повної парадигми, але оцінка пропорційності в межах класу слів, яким властива неповнота певного структурного типу, може бути позитивною.

Відповідаючи на запитання, що є типовим у мові: пропорційність парадигм чи їх диспропорція — маємо враховувати те, що мова — це природна система, тому в ній не може бути абсолютної пропорційності. Природа взагалі не прагне пропорційності, як і досконалості в будь-чому. Створені нею матеріальні об'єкти, об'єкти живої матерії та їхні системи, а також системи, які обслуговують такі об'єкти, зокрема й мова, зберігають здатність функціонувати в наявних умовах. Види еволюціонують, змінюючи лише ті ознаки, які заважають їх виживанню, не прагнучи якоїсь досконалості, зокрема й пропорційності.

Закономірно, що й у мові як природній комунікативній системі визнавати типовість пропорційного і атиповість диспропорційного, мабуть, неправильно. Об'єкти, що їх спостерігаємо в мовній системі, як і сама ця система та її підсистеми, будуть пропорційними лише в загальних рисах, тому їхній ретельний аналіз регулярно виявлятиме часткові диспропорції. Для таких фактів типовою є диспропорція, але це лише часткова диспропорція того, що склалося на ґрунті типових і регулярних системних явищ, в основі яких лежить пропорційна модель — з правильними відношеннями взаємозалежних величин. Саме такі «правильні» відношення є системоутворювальними. У структурі морфологічних парадигм правильними відношеннями взаємозалежних величин будуть відношення рівності, відповідності між системою форм і системою значень, і саме такі відношення (як типові для системи) утворюють мовну систему, підтримують її функційність. Але це зовсім не означає, що парадигми словозміни кожного іменника або дієслова чи цілого лексико-граматичного розряду в межах зазначених частин мови, відповідатимуть типовій схемі, радше буде навпаки — і це також типово.

Хибне уявлення у граматиці про типовість пропорційних парадигм і атиповість диспропорційних, на нашу думку, склалося ще й під впливом того, що, пізнаючи граматику, учений моделює саме систему мови, де домінує пропорційне, безвідносно до системи мовлення, де домінує диспропорція. Граматист, визначаючи норми літературного стандарту, має більшу спокусу відірватися від непропорційної мовної реальності порівняно з діалектологом, який описує мовні явища лише з опорою на цю реальність.

Отже, аналіз морфологічної парадигми як окремого об'єкта діалектної граматики, дасть змогу краще описати не лише українські діалекти, а й систему національної мови загалом, адже саме парадигма (а не слово) є основним об'єктом морфології літературного стандарту та діалектної форми української мови, саме в парадигмі дослідник граматики мови узагальнює спостережувані об'єкти — слововформи. Потреба ґрунтувати дескрипції літературного стандарту на описах діалектного мовлення під час пошуку закономірностей граматичної будови української національної мови зумовлена характером взаємозв'язку цих двох її різновидів, а саме тим, що літературний стандарт побудований на діалектному ґрунті й розвивається з орієнтацією на нього. Доцільність застосування такого дослідницького принципу, як бачимо з проаналізованих у статті питань, стосується і виявлення закономірностей структурної будови окремих граматичних категорій, граматики мови загалом, удосконалення граматичної термінології, розв'язання часткових проблем парадигмології, з'ясування парадигматичної будови окремих слів та їхніх морфологічних розрядів (частин мови і лексико-граматичних розрядів як парадигматичних схем у межах частин мови).

Позначення населених пунктів

- Вип. — с. Випасне Білгород-Дністровського р-ну
- Бл. — с. Благодатне Болградського р-ну
- Віл. — с. Вільне Білгород-Дністровського р-ну
- Вол. — с. Володимирівка Білгород-Дністровського р-ну
- Вс. — с. Височанське Болградського р-ну
- Вш. — с. Вишняки Болградського р-ну
- Гн. — с. Ганнівка (Височанський старостинський округ) Болградського р-ну
- Єл. — с. Єлизаветівка (Веселодолинський старостинський округ) Болградського р-ну
- Кал. — с. Каланчак Ізмайльського р-ну
- Лим. — с. Лиман Білгород-Дністровського р-ну
- Мар. — с. Маразліївка Білгород-Дністровського р-ну
- Мк. — с. Миколаївка Білгород-Дністровського р-ну
- Мл. — с. Молдове Білгород-Дністровського р-ну
- Мл.2 — с. Малоярославець Другий Болградського р-ну
- Мн. — с. Монаші Білгород-Дністровського р-ну
- Мп. — с. Мирнопілля Болградського р-ну
- НЦ — с. Нова Царичанка Білгород-Дністровського р-ну
- Ол. — с. Олександрівка Білгород-Дністровського р-ну

- Пб. — с. Прямобалка Болградського р-ну
Пк.2 — с. Петрівка Білгород-Дністровського р-ну
Пл. — с. Плахтіївка Білгород-Дністровського р-ну
Пр.Тат. — с. Приморське Білгород-Дністровського р-ну
Рл.1 — с. Ройлянка (Успенівська сільська громада) Білгород-Дністровського р-ну
Рл.2 — с. Ройлянка (Дивізійська сільська громада) Білгород-Дністровського р-ну
Сем. — с. Семенівка Білгород-Дністровського р-ну
Ск. — с. Старокозаче Білгород-Дністровського р-ну
Скр. — с. Скриванівка Болградського р-ну
Соф. — с. Софіївка Білгород-Дністровського р-ну
СЦ — с. Стара Царичанка Білгород-Дністровського р-ну
Тр. — с. Трапівка Білгород-Дністровського р-ну
Уд. — с. Удобне Білгород-Дністровського р-ну
Чист. — с. Чистоводне Білгород-Дністровського р-ну
Шпр. — с. Широке Білгород-Дністровського р-ну

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АУМ — *Атлас української мови*. (1984—2001). Т. 1—3. Київ: Наукова думка.

АУГПБ — Герман К.Ф. (1998). *Атлас українських говірок Північної Буковини: Словозміна, службові слова*. Т. 2. Чернівці: ПРУТ.

БГ — Руснак Н., Гуйванюк Н., Бузинська В. (2006). *Буковинські говірки: хрестоматія діалектних текстів*. Чернівці: Рута.

ГСУЛМ — Клименко Н.Ф. (ред.). (2011). *Граматичний словник української літературної мови. Словозміна*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

МСЛГ — Панцьо С. (2009). *Матеріали до словника лемківських говірок (дієслівна лексика)*. Тернопіль: Джура.

ЛІТЕРАТУРА

Бевзенко С.П. (1980). *Українська діалектологія*. Київ: Вища школа.

Білодід І.К. (ред.). (1969). *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*. Київ: Наукова думка.

Вихованець І.Р. (1988). *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*. Київ: Наукова думка.

Вихованець І., Городенська К. (2004). *Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови*. Київ: Пульсари.

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Загнітко А.П., Соколова С.О. (2017). *Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

Глібчук Н., Костів О. (2023). *Українська діалектологія*. Львів: Піраміда.

Делюсто М.С. (2010). *Грамматика говірки у світлі тексту* [автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Київ. <https://surl.li/rzestk> (дата звернення: 15.12.2024).

Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. (1972). *Курс сучасної української літературної мови*. Ч. 1. Київ: Вища школа.

Закревська Я. (ред.). (1991). *Гуцульщина. Лінгвістичні етюди*. Київ: Наукова думка.

Колесников А.О. (2015). *Морфологія українських південнобесарабських говірок: генеза і динаміка*. Ізмаїл: СМІЛ.

- Колесников А. (2020). *Парадигмологія української мови: теоретичні питання: навчальний посібник*. Ізмаїл: ІРБІС.
- Колесников А., Делюсто М. (2024). *Парадигмологія української мови: іменник: навчальний посібник*. Ізмаїл: ІРБІС.
- Матвіяс І.Г. (1990). *Українська мова і її говори*. Київ: Наукова думка.
- Матвіяс І.Г. (2006). Діалектна основа словозміни в українській мові. *Мовознавство*, 5, 52—65.
- Мойсієнко А.К. (ред.). (2013). *Сучасна українська мова. Морфологія*. Київ: Знання.
- Прилипка Н.П. (2007). Подільський говір. *Українська мова: Енциклопедія* (с. 519—520). Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана.
- Kuryłowicz J. (1936). Derivation lexicale et derivation syntaxique (Contribution à la théorie des parties de discours). *Bulletin de la Société Linguistique de Paris*, XXXVII, 79—92.

Статтю отримано 15.01.2025

REFERENCES

- Bevzenko, S.P. (1980). *Ukrainian dialectology*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukrainian).
- Bilodid, I.K. (Ed.). (1969). *Modern Ukrainian literary language. Morphology*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Deliusto, M.S. (2010). *Grammar of a dialect on the basis of the dialectal text* [Autoref. Dis. Cand. Philol. Science]. Kyiv. Retrieved December 15, 2024 from surl.li/rzestk (in Ukrainian).
- Hlibchuk, N., & Kostiv, O. (2023). *Ukrainian dialectology*. Lviv: Piramida (in Ukrainian).
- Kolesnykov, A.O. (2015). *Morphology of Ukrainian South Bessarabian dialects: genesis and dynamics*. Izmail: SMYL (in Ukrainian).
- Kolesnykov, A. (2020). *Paradigmology of the Ukrainian language: theoretical issues: study guide*. Izmail: IRBIS (in Ukrainian).
- Kolesnykov, A., & Deliusto, M. (2024). *Paradigmology of the Ukrainian language: noun: study guide*. Izmail: IRBIS (in Ukrainian).
- Kuryłowicz, J. (1936). Derivation lexicale et derivation syntaxique (Contribution à la théorie des parties de discours). *Bulletin de la Société Linguistique de Paris*, XXXVII, 79—92 (in French).
- Matviias, I.H. (1990). *The Ukrainian language and its dialects*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Matviias, I.H. (2006). Dialectal basis of word change in the Ukrainian language. *Movoznavstvo*, 5, 52—65 (in Ukrainian).
- Moisiienko, A.K. (Ed.). (2013). *Modern Ukrainian language. Morphology*. Kyiv: Znannia (in Ukrainian).
- Prylypko, N.P. (2007). Podillia dialect. *Ukrainian language: Encyclopedia* (pp. 519—520). Kyiv: Vydavnytstvo “Ukrainska entsyklopediia” im. M.P. Bazhana (in Ukrainian).
- Vykhovanets, I.R. (1988). *Parts of speech in the semantic and grammatical aspect*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Vykhovanets, I., & Horodenska, K. (2004). *Theoretical morphology of the Ukrainian language: Academic grammar of the Ukrainian language*. Kyiv: Pulsary (in Ukrainian).
- Vykhovanets, I.R., Horodenska, K.H., Zahnitko, A.P., & Sokolova, S.O. (2017). *Grammar of the modern Ukrainian literary language. Morphology*. Kyiv: Vydavnychy dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Zakrevska, Ya. (Ed.). (1991). *The Hutsul region. Linguistic sketches*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Zhovtobriukh, M.A., & Kulyk, B.M. (1972). *A course in the modern Ukrainian literary language*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukrainian).

Received 15.01.2025

Andrii Kolesnykov, Doctor of Sciences in Philology, Associate Professor,
Head of the Department of Ukrainian Language and Literature
Izmail State University of Humanities
12 Ripyn St., Izmail 68600, Ukraine
E-mail: akolesnykov2015@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-8365-7598>

MORPHOLOGICAL PARADIGM IN THE CONTEXT OF DIALECT GRAMMAR

The author argues that dialect grammar, like the grammar of the literary standard, should have a paradigmology as its component describing the system of parts of speech, since it is in the paradigm that the objects observed in speech — word forms — are generalised. Just as a lexicologist models a lexeme from these observed word forms, a grammarian generalises them in a morphological paradigm (word-changing, formative, word-forming) and then, taking into account the connection between grammar and lexicon, models the system of parts of speech. The article proposes solutions to some of the main problems of paradigmology based on dialectal material: the paradigmatic structure of categories, completeness and symmetry of paradigms. The solution to the first problem is demonstrated on the example of the grammatical category of the Ukrainian language, where, among the numerous options for interpreting its paradigmatic structure, the one that best corresponds to its grammatical structure is chosen — with the central opposition of active voice and reflexive verbs, rather than active and passive voice. It is the reflexive verbs that are morphologically marked within the category of the mood that actively function in dialectal speech, while the passive voice, in particular its full syntactic form with the permutation of actants, occurs sporadically. Some aspects of the problem of classification of incomplete paradigms are analysed on the example of the paradigmatics of numerals in dialectal speech — the fact of its lacunarity and various models of its manifestation (on the material of compound numerals) are established. Addressing the issue of proportionality (symmetry) of paradigms in the national Ukrainian language also requires a comparison of the literary standard and dialects, since its literary form appears as an ideal model with mostly complete and symmetrical paradigms in terms of systems of forms and meanings, while colloquial speech, the dialectal form of the language, appears as mostly asymmetrical.

Keywords: *morphological paradigm, dialect, literary standard, grammatical category, paradigm disproportion.*